УДК 9-05

Л.Р. Мортазина

ГАЛИМӘТЕЛБӘНАТ БИКТИМЕРИЯ – МӘГЪРИФӘТЧЕ ҺӘМ ПЕДАГОГ

Данная статья посвящена исследованию жизни и педагогического наследия татарской просветительницы и писательницы Галимательбанат Биктимерии. В статье выделены основные идеи Биктимерии в области воспитания, размышления о роли женщин в сохранении семейных ценностей и благополучного климата в семье, о ее месте в татарском обществе. Анализированы труды педагога, посвященные различным аспектам жизни мусульманского общества конца XIX – нач. XX в. – вопросам женского просвещения, отношений в семье, воспитания детей и матерей, правовому положению женщины в семье и социуме, расширения прав наследования и др.

Ключевые слова: просветительница, писательница, педагогическое наследие, воспитание, женское просвещение, семья, Галимательбанат Биктимерия.

This article is devoted to the study of the life and pedagogical heritage of the Tatar educator and writer Galimatelbanat Biktimeria. The article highlights the main ideas of Biktimeria in the field of education, reflections on the role of women in maintaining family values and a good relationship in the family, about her place in Tatar society. The works of the teacher are analyzed, devoted to various aspects of the life of the Muslim society of the late 19th – early 20th centuries – issues of women's education, the development of family relations, the upbringing of children and mothers, the preservation of women's rights, etc.

Keywords: educator, writer, pedagogical heritage, education, women's education, family, Galimatelbanat Biktimeria.

XIX гасыр ахырында – XX гасыр башында татар җәмгыятендә күзәтелгән яңарыш хәрәкәте мәдәният, мәгариф үсешенә зур йогынты ясый. Бу чорда хатын-кызлар арасында да мәгърифәтчелек фикерләре киң тарала башлый, хатын-кызның җәмгыятьтәге урынын билгеләү, аны укыту, тәрбияләү мәсьәләләренә игътибар арта. Нәтиҗәдә кызлар өчен моңарчы күрелмәгәнчә яңача мәктәпләр күпләп ачыла, алар өчен махсус дәреслекләр төзелә, заман рухына туры килә торган мөгаллимәләр әзерләнә, кыз балаларны тәрбияләү, һөнәр өйрәтү иң әһәмиятле мәсьәләләрнең берсенә әверелә. Хатын-кызлар арасында кулына каләм алып, әдәби әсәрләр иҗат итүчеләр, газета-журналларда хатын-кыз проблемаларын яктыртып мәкаләләр язучылар күзәтелә башлавы да шушы дәвергә карый. «Татар әдәбиятының беренче карлыгачлары» дип бәя бирелгән әдибәләр хатын-кызларның хәлләрен, зар-моңнарын, авыр тормышларын тасвирлаганнар, бу хәлдән чыгу юлларын эзләгәннәр, башка ханымнарга ярдәм итәргә тырышканнар. Хатын-кызның гаиләдәге һәм җәмгыятьтәге хәлен яхшырту, хокукларын яклау һәм саклау һ.б. бик күп мәсьәләләрне хәл итүдә төп

юлның аң-белемдә икәнлеген яхшы аңлаган мәгърифәтче ханымнар үзләренең әсәрләрендә, язмаларында шушы теманы күтәргәннәр. Тик җәмгыять, җәмәгатьчелек хатын-кызларның әдәбиятка килүләренә, ирләр белән беррәттән матбугатта язышуларына бик үк әзер булмый әле. Алар язган китапларның күбесе басылмый, бөтенләй югалу очраклары да була [бу хакта тулырак: Татар..., б. 4–5].

Үзләре язган әсәрләрне аерым китап итеп бастырып чыгарган хатын-кыз мәгърифәтчеләрнең тәүгеләреннән Хәнифә Гыйсмәтуллина, Хәбирә Насыйрия, Галимә Рәхмәтуллина һәм Галимәтелбәнат Биктимерияне күрсәтергә мөмкин [Гайнуллин, 1988, б. 3]. Аларның әсәрләрендә хатын-кызларга белем һәм тәрбия бирү, балалар тәрбиясен яхшырту, гаиләдә һәм җәмгыятьтә ханымнарның тоткан урыны һ.б. бик күп мәсьәләләр күтәрелә. Хатын-кызларның гаиләдәге хәлен яхшыртуга аеруча зур игътибар бирелә, шул чор өчен моны тормышка ашыруның төп шартлары һәм юллары билгеләнә. Болар – хатын-кызның гаиләдәге урынын, дәрәҗәсен күтәрү, моның өчен аларның гаиләдәге бурыч һәм вазифаларын, хокукларын аңлату; әниләрнең бала тәрбияләүдәге мөмкинлекләрен һәм бурычларын күрсәтү («бала тәрбиясе аналар кулында»); килен-каенана мөнәсәбәтләрен җайлау һ.б.

Татар вакытлы матбугаты барлыкка килгәнче үк кулына каләм алган, хатын-кыз, балалар һәм гаилә тәрбиясенә багышланган китаплар бастырып чыгарган мәгърифәтчеләр арасында мәшһүр педагог һәм әдибә, XIX гасыр ахыры – XX гасыр башы татар иҗтимагый, әдәби һәм педагогик фикерләре үсешендә тирән эз калдырган Галимәтелбәнат Биктимерия (1876–1906) дә бар.

Галимәтелбәнат Лотфулла кызы Биктимерия (Биктимерова) 1876 елның ноябрендә Казан губернасы Чар өязе (Татарстанның хәзерге Әтнә районы) Кышлау авылында[1] имам һәм ахун Лотфулла бине Сибгатулла бине Габделкадыйр әс-Сөләймани гаиләсендә дөньяга килә. Бар гомерен милләтнең киләчәге булган балалар тәрбиясенә багышлаган Лотфулла хәзрәт халык арасында «хәсән холыклы, гакыллы һәм галим» зат буларак билгеле була [Фәхреддин, 2010, б. 334]. Ул, алдынгы фикерле педагог буларак, кыз балаларны тәрбияләүгә аеруча зур әһәмият биргән, аларга ир балалар мәктәпләрендә укытыла торган фәннәрне өйрәткән. Лотфулла хәзрәтне, хаклы рәвештә, авыл җирлегендә кыз балаларны җәдитчә укытуга башлап юл салучыларның берсе дип санарга мөмкин [Биктимирова, 2002, б. 31]. Яңача укытудагы тәҗрибәне ул үз кызларын укытып туплаган, аларга заманы өчен бик яхшы, төпле белем биргән [Фәхреддин, 2010, б. 334], аның хәтта мөгаллимәләр әзерләү өчен махсус укыту планы – программалары, кулланмалары булган, «һәм шулай үзенә күрә бер хосусый мәктәп – дарелмөгаллимат булдырган» [Мәхмүтова, 2012, б. 24].

[1] Р. Фәхреддин авылны элеккеге исеме белән Котаймас дип күрсәтә.

Лотфулла ахунның үз кызларының тәрбиясенә җитди каравы көтелгән нәтиҗәләрне биргән – Р. Фәхреддин сүзләренә караганда, ул аларның «һәммәсен гыйлем вә мәгълүмат сахибәләре итеп җитештерде вә һәммәсе дә мөгаллимәлек вазифаларын башкарып тордылар» [Фәхреддин, 2010, б. 438–439]. Кызы Гайшә Уфада кызлар мәктәбендә мөгаллимәлек итә, ахун Җиһангир Абызгилдинның җәмәгате буларак та билгеле; Гафифә Алмата шәһәрендә имам Хөсәен никахында булып, шулай ук гомерен кыз балаларга тәрбия бирүгә багышлый [Фәхреддин, 2010, б. 335]. Фатыйма Касыйм шәһәрендә имам Фатыйх Дәүликамовның җәмәгате була [Фәхреддин, 2010, 438].

Башлангыч белемне атасыннан алган Галимәтелбәнат 12 яшьләрендә үзлегеннән гарәп телен, шәригать белемен өйрәнә башлый. Гарәп әдәбияты белән таныша, фарсы теле белән кызыксына, хисап, география фәннәре буенча башлангыч гыйлем ала [Әмирхан, 1907, б. 65]. Гарәп телен бик яхшы үзләштерүе аның соңрак язган китапларында да чагылыш таба – үз фикерләрен раслау өчен, ул еш кына гарәп телендәге хәдисләрдән өзекләр китерә, гарәп-фарсы алынмаларын бик мул куллана. 16 яше тулу белән, Галимәтелбәнат мөгаллимәлек эшенә керешә, әтисе мәктәбендә кыз балалар укыта, бу өлкәдә тәҗрибә туплый [Мәхмүтова, 2012, б. 24].

1895 елда кыз Рязань губернасының Касыйм өязе (хәзерге Рязань өлкәсенең Касыйм районы) Яубаш авылы имамы Мөхәммәдгариф бине Биктимергә кияүгә чыга һәм ире гаиләсенә күченеп китә [Фәхреддин, 2010, б. 438]. Яңа урында үзенең педагоглык эшен дәвам итә, балачактан озата килгән хыялын тормышка ашыруга ирешә – кызлар өчен җәдит мәктәбе ачып җибәрә, шунда укыта. Күп тә үтми, бу мәктәп тирә-юньдә алдынгы, үрнәк кызлар мәктәпләренең берсе булып китә.

Г. Биктимерия, яшь булуга карамастан, кызлар укыту эшендә шактый тәҗрибә туплаган гыйлемле мөгаллимә була. Хатын-кызлар мәгарифенең үсешенә бары тик заманча белем алган, педагогиканың нәзари һәм гамәли закончалыкларын белгән, шул ук вакытта укыту һәм тәрбиядә ислам кыйммәтләренә һәм милли традицияләргә таянып эш иткән укымышлы педагоглар ярдәмендә генә ирешергә мөмкин булуын яхшы аңлаганга, ул мөгаллимәләр әзерләү өчен ике еллык кызлар мәктәбе ачарга карар кыла, аның уку программаларын әзерләү эшенә керешә, анда, һичшиксез, география, табигать, тарих кебек дөньяви фәннәрне кертергә кирәк, дигән фикергә килә [Гайнуллин, 1988, б. 42]. Тик бу карар, кызганычка каршы, тормышка ашарга өлгерми кала – 1906 елның 29 ноябрендә ул бакыйлыкка күчә [Фәхреддин, 2009, 142].

Г. Биктимерия үзен, иң беренче чиратта, педагог-практик, мөгаллимә буларак таныта. Мәгърифәтчелек эшчәнлегенең икенче бер яссылыгы, һичшиксез, хәбәрчелек (журналистлык) эше. Ул – XX гасыр башында татар матбугатында исеме күренгән гүзәл затларыбызның тәүгеләреннән берсе. Татар телендә беренче басмалар дөнья

күрә башлаган чорда ук ул матбугат, әдәбият һ.б. темаларга багышланган мәкаләләре белән «Өлфәт», «Бәянелхак» газеталарында күренә башлый [Биктимерия, 1906, Өлфәт...; Биктимерия, 1906, Истизах; Биктимерия, 1906, Мөхтәрәм...]. Шундый язмаларның берсендә Галимәтелбәнат ханым газета мөхәрриреннән мөселманнар өчен сурәткә төшү һәм сурәтләрне өйдә тотуның дөрес булу-булмавын тәфсилле итеп аңлатып бирүен үтенеп яза. Бу мәкаләне язуга Дума депутатларының, «мәшһүр риваятьләрдә» бу хакта тыелуга карамастан, сурәтләре газетада басылып чыгуын күрү этәргеч бирә [Биктимерия, 1906, Истифсар]. Шул ук мәсьәлә авторның икенче бер язмасында да күтәрелә. «Бәянелхак» газетасында басылып чыккан мәкаләсендә ул шул ук басманың 20 нче санында дөнья күргән, сурәткә төшүнең дөрес булмавын хәдисләргә таянып раслаган язмага нисбәтән, «памятник кылдырмак һәм сурәткә «фотограф» алдырмак һәм өйдә тотмакның мотлакан дөрес булмавын» яза, мөхәррирнең бу хакта тагын да тәфсиллерәк итеп аңлатып язуын үтенә [Биктимерия, 1906, Мөхтәрәм...]. Гомумән алганда, Г. Биктимерия бу мәсьәләгә тискәре караган дип уйларга җирлек бар. Заманының шактый танылган шәхесләреннән берсе булып җитешкән чорда да ул сурәткә төшү һәм аны матбугат чараларына урнаштыруга каршы булган. Бу фикерне раслау өчен, Ф. Әмирханның Г. Биктимерия вафатыннан соң «Тәрбиятел-этфаль» журналында чыккан язмасында аның «Петербургта Черная речка дачасында үзенә белдертмичә, кача алган рәсемен» урнаштыруы турындагы сүзләрен китерергә мөмкин [Әмирхан, 1907, б. 65].

Г. Биктимериянең мәгърифәтчелек эшчәнлегендәге тагын бер мөһим юнәлеш – ул да булса язучылык эше. Тик шуны искәртеп китү мөһим: ул – әдәби әсәрләр, шигырьләр язучы әдибә булу өстенә, педагогика, тәрбия, хокук темаларына багышланган фәнни-популяр китаплар авторы да. Мәгърифәтче ханым бу эшне мөгаллимәлек эшчәнлеге белән бер үк вакытта алып бара: 1892 – 1903 елларда Галимәтелбәнат ханымның тәрбия һәм мәгърифәтчелек темасына караган «Тәргыйбел-бәнат фи тәгълимел әдәбият» («Хатын-кызларны әдәбият өйрәнүгә кызыксындыру»), «Хөснел-васыять» («Күркәм васыять»), «Мәгашәрәт адәбе» («Аралашу кагыйдәләре») исемле китаплары басылып чыга [Гайнетдинов, 1985, б. 408]. «Әхлаке җәлалия» («Бөеклек әхлагы») һәм «Ләвамигыль-ширакъ» («Укучыларны хурлаучылар») дигән исем астында әзерләнгән китаплары, кызганыч, дөньяга чыгарга өлгерми кала, күзләре һәм куллары авыртуга дучар булган мөгаллимә-галимә [Әмирхан, 1907, б. 65] 30 яшендә үк вафат була. Бу турыдагы хәбәрне «Тәрбиятел-этфаль» журналы хәбәр итә [Тәрбиятел-этфаль, 1907, б. 17]. Шул ук журналның 4 нче санында Фатих Әмирханның Галимәтелбәнат Биктимериянең вафаты мөнәсәбәте белән язган «Галимәтелбәнат (Тәрҗемәи әхвале мөшаһир)» дигән мәкаләсе басылып чыга [Әмирхан, 1907, б. 65].

Галимәтелбәнат Биктимериянең китаплары кыз балаларны укыту һәм тәрбияләү, аларның гаиләдәге вазифаларын аңлату, хокукларын

яклау, җәмгыятьтә тоткан урыннарын билгеләү, бөтен бер гаиләнең бәхетле яки бәхетсез булуының төп сәбәпчеләре булган ханымнарга – аналарга һәм ир хатыннарына юл күрсәтү һ.б. мәсьәләләргә багышланган. Аның фикеренчә, хатын-кызны укыту һәм аңа дөрес тәрбия бирүнең максаты аның үзен белемле һәм мәгърифәтле итү генә түгел, ә тәрбияле ана һәм хатын ярдәмендә гаиләнең, балаларның, һәм, гомумән, җәмгыятьнең, милләтнең алгарышына ирешү, чөнки хатын-кыз – ул төп тәрбияче, гаиләнең бәхетле, рухи яктан сәламәт булуы аның акыллы эш итүенә бәйле [Татар..., 2021, б. 12].

1897 елда дөнья күргән «Мәгашәрәт адәбе» китабына язган сүз башында Г. Биктимерия үз алдына куйган максатын түбәндәгечә билгеле: «Фикерем исә җенестәшемез улган хатыннар таифәсе арасында гыйлем вә мәгърифәт таратмак вә анларны мәгълүмат сахибләре (ияләре) итмәктер. Чөнки хатыннар дөньяда улган инсаннарның ярымнарыдыр. Гаиләнең бәхет вә сәгадәтләре хатыннарның гакыллы вә гыйлемле булуларына багланмыштыр. Хатыннар тәрбияле балалар җитештерәләр. Аларның тәрбияләре сәбәбендә дөньяга олуг затлар булыныр. Әгәр дә бер хатын укыр исә, үзенең кем идеген вә хезмәте нидән гыйбарәт идеген белер, балаларын гүзәл тәрбия кылыр, ире илә яхшы вә Аллаһы Тәгаләнең әмерләренә муафыйк тереклек итәр. Вә бу сәбәпле үзе һәм ире вә балалары бәхетле булырлар» [Биктимерия, 1898, б. 3].

Г. Биктимерия искә алынган китабында гаилә мөнәсәбәтләренең күп якларына туктала, шул ук вакытта хатыннар белән ирләр, каенана һәм киленнәр, үги аналар һәм үги балалар арасындагы кире мөнәсәбәтләрне һәм аларны бетерү юлларын күрсәтергә омтыла. Аның фикеренчә, бу каршылыкларны хәл итүнең иң беренче һәм иң дөрес юлы – хатын-кызга тиешле (ислам кыйммәтләренә нигезләнгән, милли горреф-гадәтләрне кире какмаган, шул ук вакытта заманча рухта булган) тәрбия һәм белем бирү. Гаиләдә туган аңлашылмаучылыкларны уңышлы хәл итү күп очракта хатын-кыз – акыллы, яхшы холыклы, тәрбияле әни, килен, каенана кулында булган. Аның фикеренчә, кыз балаларда күркәм холык тәрбияләү үтә мөһим, чөнки «күркәм холык – олуг фазыйләттер. Аның хакында шәригатебездә мөкатдәс әмер ушандак (шулай ук) вәгазь вә нәсыйхәтләр әйтеленер» [Биктимерия, 1898, б. 3].

Әлеге китабында Г. Биктимерия язучы һәм педагог кына түгел, ә гаилә психологы буларак та үзен күрсәтә алган. Гаилә эчендәге психологик халәт, сәламәт рух аның яшәешендә төп факторларның берсе булып тора, шуңа да аны саклап калу мөһим. Ир белән хатын үзара аңлашып, бер-берсенә юл куеп яшәгәндә генә моңа ирешергә мөмкин. Әлбәттә, биредә дә төп корал хатын-кыз кулында – аның тәрбиялелегендә, белемендә, итагатьлелегендә һ.б. «Ир илә хатын арасында улган тереклектә мәслихәт улмас исә, – дип яза әдибә, – һәр икесе өчен олуг хәсрәт вә зур мәшәкать улыр. Мәгыйшәтнең ләззәте бетәр, рәхәте китәр, тәдбирләр (алдан күрелгән эш) бозылыр –

җөмлә өй җәмәгате арасында дошманлык заһир улыр, балалар тынычсызланырлар. Моннан исә күп хәерсез эшләр мәйдан алыр» [Биктимерия, 1898, б. 3]. Автор фикеренчә, хатыннарның гаиләдә үз-үзләрен тотышлары, холыклары ирләренең холыклары формалашуга да тәэсир итә: «тәҗрибәләргә күрә, хатыннарның гүзәл холыклы булмаклары сәбәбеннән, ирләре дә гүзәл холыклы булыр. Әгәр дә хатыннар явыз холыклы булырлар исә, ирләренең холыклары һәм бозылыр» [Биктимерия, 1898, б. 3]. Моның өчен ир хатыныннан психолог булу таләп ителә: ул иренең «табигатен вә холкын белмәк вә моның өчен күп мәртәбәләр сынамак тиештер. Соңрак шуңа муафыйк эш кылмак ляземдер». Әлбәттә, ул һәрвакыт ханымнар ягында, һәм алардан ирләренә кол булуны таләп итми, тик акыл белән, уйлап эш итәргә чакыра. Шул чакта алар «шәригатебез итагатьле хатыннарга «изге хатыннар» исемен биреп, гамәлләре бәрабәренә һәм күп саваплар вәгъдә итмештер» [Биктимерия, 1898, б. 3–4]. Һәм, әлбәттә инде, чын мәгърифәтчеләрчә нәтиҗә ясый: «Инде безнең халкыбыз, дигәнебезчә хатыннары изге булуларын теләсәләр, хатыннар турында бәхетле булырга рәгъбәт кылсалар (теләсәләр), кыз балаларыбызны яхшы мөгаллимәләрдән укытырга вә ислам тәрбиясе илә тәрбия итәргә иҗтиһад кылсыннар! «Ислам тәрбиясен күргән кызлар – ирләренә гакыллы киңәшчеләр, балаларына яхшы үстерүче аналар булачаклары кеби, ирләренең тәүфыйкларына сәбәпчеләр, малларына каравылчы, ирләреннән артык йорт җыярга тырышучы бәндәләр булырлар» [Биктимерия, 1898, б. 8].

Инде күренгәнчә, гаиләдәге сәламәт рухны булдыруда, гаилә башлыгы белән җылы мөнәсәбәтләрне саклауда төп рольне хатын-кыз уйный. Гаиләдә тәрбияләнгән балаларның тәрбиясе, яхшы холкы, гүзәл табигате, белеме һәм тәрбиясе, һәм, димәк, нинди кеше булып җитешәчәге өчен дә, иң беренче чиратта, ата-ана, аеруча әни кеше җаваплы. Чөнки «тәрбия илә бер баланы алтын итмәк тә мөмкин, балчык ясамак та мөмкиндер» [Биктимерия, 1898, б. 17].

Г. Биктимериянең әлеге китабын үз заманы өчен хатын-кызлар өчен язылган иң мәшһүр китапларының берсе дияргә мөмкиндер. Аңа зур бәя биреп, Р. Фәхреддин: «Язучы Галимә ханым, бер өй әһеленә аналык хезмәте итдеке кеби, никадәр кыз балаларга мөгаллимәлек һәм итмәктәдер. Фикеренең бәлә нд (югары) идекене белмәк өчен, рисаләсенең башында улган бер-ике сүзне укымак җитсә кирәк. Вакыйган (чынлыкта) бер-ике сүзләрдер: ләкин миллион сүзләрдән хәерле сүзләрдер. Фикерне эшләтмәк яки гыйльме илә гамәл итмәк нияте илә ханым әфәнде ошбу рисаләсен дә һәм язмыштыр... Гүзәл хезмәттер. Тәбрик итәмез!» – дип яза [Биктимерия, 1898, б. 21].

1899 елда басылып чыккан «Хөснел васыять» дип исемләнгән икенче китабында Г. Биктимерия инсан өчен үтә әһәмиятле булган тагын бер мәсьәләгә туктала. Бу – васыять һәм аның төрләре, аны калдыручы һәм васыять атап язылган кешеләр, үтәү шартлары. Васыять калдыруның ни дәрәҗәдә әһәмиятле булуын ассызыклап, ул:

«Бер кемсә васыять кылып вафат булса, гөнаһлары кичелер, изге вә шәһит булып, раст юл үзерендә вафат булыр», – дип яза [Биктимерия, 1899, б. 3]. Авторны аеруча борчыган нәрсә – ул васыятьтә өлеше булган хатын-кызларның хакы. Татар тормышында мирас бүлешкәндә хатын-кызларны читтә калдыру күренеше дә сирәк булмаган. Бу аларның хокукларын бозуга китергән, мондый хәл шәригать кануннары буенча да хупланмаган. Ислам тәгълиматы белән бик яхшы таныш булган Г. Биктимерия бу мәсьәләдә дә дини кыйммәтләргә таянуның әһәмиятен ассызыклый: «Хатын-кызларны мирастан мәхрүм кылмак – Рәсүлуллаһтан мөкаддәм (элек) җаһилият (наданлык) халкының гореф вә гадәтләреннәндер. Җаһилият халкы үзләренең ким гакыллары берлә ирләрен хатын вә кызлар вә сабыйлардан артык дип уйлап, мирасның барчасын ирләргә генә тәкъсим кылып (бүлеп), бичара хатын-кыз, сабыйлары мирастан мәхрүм калалар иде» [Биктимерия, 1899, б. 8]. Мөселманнар, автор фикеренчә, һичшиксез, бу хаталардан азат булырга тиешләр. Әлеге китап шул максатны истә тотып язылган.

Галимәтелбәнат Биктимерованың вафатыннан соң татар вакытлы матбугатында аңа багышланган язмалар дөнья күрә. «Тәрбиятел әтфаль» журналында, «Өлфәт» газетасында педагогның вафаты турындагы хәбәрләр, тормышы һәм эшчәнлегенә багышланган мәкаләләр басыла [Идарәи.., 1906; Тәрбиятел-әтфаль, 1907, б. 17]. «Өлфәт» газетасы, аның татар хатын-кызлары тормышында тоткан роленә зур бәя биреп, «Галимәтелбәнат ханым гомумән ватанымыз өчен Җәнабе Хак тарафыннан күндерелмеш бер әнгам (зат) улдыгыннан, башка ханым әфәнделәр өчен хосусан бер рәһбәр (юл күрсәтүче) иде ки, милләтемезнең киләчәк сәгадәт зие (иясе) вә рухы булган галимә вә тәрбияле аналарга наил булачагы кеби дәһа бөек-бөек мөхәррирләр вә ханымнар өчен дәһа котлы рәһбәрләр җитешәчәге күз уңында күренмәктә иде. [...] Галимәтелбәнат ханым кеби рәһбәрләр җитештермәк милләтнең бурычы вә вазифаи мөкаддисәседер», – дип язып чыга [Галим нисван вә..., 1906]. Язучы һәм «Тәрбиятел-әтфаль» журналының җаваплы сәркатибе Ф. Әмирхан да Г. Биктимериянең әдәби иҗат эшчәнлегенә зур бәя бирә: «Әгәр хатын-кызларымыз арасында бу ханым кеби мөхәррирләре вә хакларын химая итүчеләр (яклаучылар) булса иде, бәлки алар да үз хакларын белерләр вә ирләрнең аларга булган илтифатызлыкларын бетерергә мәҗбүр итәрләр иде». Язучы педагог ханымның кешелеклелек сыйфатларына тукталып, гаять күркәм холыклы, һәркемгә яхшы мөгамәләле, шәфкатьле иде», – дип яза [Әмирхан, 1907, б. 65].

Шулай итеп, Галимәтелбәнат Биктимерия – XIX гасыр ахыры – XX гасыр башы татар иҗтимагый һәм педагогик фикер үсешендә шактый тирән эз калдырган затларыбызның берсе дип нәтиҗә ясарга мөмкин. Ул татар җәмгыятендә хатын-кызның роле турында фикерләре белән матбугатта чыгыш ясаган ханымнарыбызның тәүгеләре арасында иде, гаиләнең бәхете генә түгел, милләтнең киләчәге дә

тәрбияле, белемле хатын-кыз кулында икәнлеген гавамга аңлаткан мәшһүр мәгърифәтчеләребезнең берсе булып милләт тарихына кереп калды.

Әдәбият

Әмирхан Ф. (журналда авторның исеме күрсәтелмәгән). Галимәтелбәнат (Тәрҗемәи әхвале мөшаһир) // Тәрбиятел-әтфаль. 1907. № 4. Б. 65.

Биктимерия Г. Мәгашәрәт адәбе. СПб.: «И. Бораганский вә компаниясе» матбагасы, 1898. 23 б.

Биктимерия Г. Хөснел васыять. СПб.: «И. Бораганский вә компаниясе» матбагасы, 1899. 20 б.

Биктимерия Г. (Галимәтелбәнат әл-Биктимерия әл-Җаубашия). Өлфәт кирәк // Өлфәт. 1906. 5 гыйнвар.

Биктимерия Г. Истизах // Өлфәт. 1906. 2 февраль.

Биктимерия Г. Истифсар // Өлфәт. 1906. 4 май.

Биктимерия Г. [Мөхтәрәм мөхәррир әфәнде!] // Бәянелхак. 1906. 27 июнь.

Биктимирова Т.Ә. Татар хатын-кызлары мәгърифәт юлында. Казан: Печатный Двор, 2002. 140 б.

Гайнуллин М. Өмет йолдызлары. Казан: Татар. кит. нәшр., 1988. 278 б.

Гайнетдинов М. Поэзия // Татар әдәбияты тарихы: 6 томда. Т. 2. Казан: Татар. кит. нәшр., 1985. Б. 377–416.

Галим нисван вә Галимәтелбәнат ханым // Өлфәт. 1906. 11 декабрь.

Идарәи «Өлфәт». Әхбар // Өлфәт. 1906. 6 декабрь.

Мәхмүтова А.Х. Вакыт инде: без дә торыйк... (Җәдитчелек һәм хатын-кызлар хәрәкәте формалашу): очерклар. Казан: Татар. кит. нәшр., 2012. 366 б.

Татар тәрбиясе: Г. Биктимерия һәм Ф. Сөләймания хезмәтләрендә гаилә тәрбиясе мәсьәләләре / төз.-авт. Мортазина Л.Р., Зиннәтуллина А.Ә. Казан: ТР ФА Ш. Мәрҗани исем. Тарих институты, 2021. 380 б.

Тәрбиятел-әтфаль. 1907. № 1. Б. 17.

Фәхреддин Р. Асар. 2 том. Казан: Рухият, 2009. 304 б.

Фәхреддин Р. Асар. 3 һәм 4 томнар. Казан: Рухият, 2010. 648 б.

Фәхреддин Р. Мәшһүр хатыннар. Оренбург: Тип. М.-Ф.Г. Каримова, 1904. 448 б.

Мортазина Ләлә Рәис кызы,
педагогика фәннәре кандидаты,
ТР ФА Ш. Мәрҗани исемендәге Тарих институтының
Милли мәгариф тарихы һәм теориясе бүлеге
әйдәп баручы фәнни хезмәткәре